

סוגיא זו נכתבה לעילוי נשמת הסבא שלי
הר' חיים יצחק יהודה בן הר' יעקב

רכוב ומנהיג ודיונים בכמה קנינים שונים

איתא בגמ' ב"מ ח. - ח. : "אמר ר' יוסף אמר לי רב יהודה שמעית מיניה דמר שמואל תרתי, רכוב ומנהיג חד קני וחד לא קני, ולא ידענא הי מינייהו." המ' ממשיכה לפרט שאם שמואל קאי על מנהיג לחוד ורכוב לחוד לא שייך ספק בכלל, כיון שבודאי מנהיג קני, ועל כרחך רכוב הוא דאינו קונה, אלא על כרחך איירי ברכוב במקום מנהיג איזה מינייהו קני, "רכוב עדיף דהא תפיס בה או דלמא מנהיג עדיף דאזלא מחמתיה?" וזה שאלת הסוגיא, דהיינו, אי רכוב קני בלחודיה, ואי קני בלחודיה רכוב במקום מנהיג איזה מינייהו קני. הגמ' מביאה דברי ר' יוסף שאומר דר' יהודה הביא ראיה דרכוב בלחודיה לא קני מהא דאיתא במשנה כלאים (פ"ח מ"ג) דגם המנהיג וגם היושב בקרון מקבל מלקות ור"מ פוטר את היושב בקרון, ומהא דשמואל מפ"ך דברי הת"ק ור"מ כדי שיהא הלכה דאינו לוקה רואים שהיושב בקרון אינו לוקה, ש"מ רכוב בלחודיה לא קני.¹ והקשה על זה אביי דאי אפשר לפשוט רכוב מיושב, דרכוב תפיס

¹ לכאור' דברי הגמ' מבולבלים, שבתחילה אמרין דאי אפשר לומר שהספק איירי ברכוב לחודיה ומנהיג לחודיה דאי הכי אין ספק בכלל, אלא ע"כ הספק איירי ברכוב במקום מנהיג. אך בהמשיך הגמ' ר' יוסף מוכיח דרכוב לחודיה לא קני מהמשנה בכלאים. ועיין בתוס' ד"ה רכוב לחודיה שכבר עמד בזה ומסביר דרב יהודה היה מסופק מה שמע משמואל – לחודיה או במקום, ואם שמע בלחודיה אז אין לו ספק מה אמר שמואל דע"כ מנהיג הוא דקני, אך אם שמע זה במקום זה אז נסתפק איזה מהם קני, ועכשיו הוכיח דאפילו רכוב לחודיה לא קני. ולכאור' צריך לומר לתוס' דדברי הגמ' "אילימא רכוב לחודיה ומנהיג לחודיה מנהיג לחודיה מי איכא מאן דאמר לא קני אלא אי איכא למימר דלא קני רכוב הוא דאיכא למימר, אלא רכוב במקום מנהיג איבעיא ליה," אינה בתמיה אלא בניחותא – ודלא כפשטות הגמ'.

ולכאור' יש להעיר שהבנה זו אינו במשמע מדברי רש"י ד"ה מנהיג, שמסביר דברי הגמ' כשפוטו. דהיינו, שהגמ' דוחה את האפשרות שקאי שמואל על רכוב ומנהיג לחודיה, "מנהיג לחודיה מי איכא למאן דאמר דלא קני – הא משיכה היא זו ובהמה נקנית במשיכה ומאי תיבעי ליה לר' יהודה אי ודאי אמר שמואל בחד מינייהו דלא קני ברכוב הוא דקאמר." ואם כן הדרא קושייתנו לדוכתא. ועיין בחד' הר"ן שמסביר דדברי שמואל לא היה הלכה הנאמרה בבית המדרש, אלא ששמואל אמר הלכה זו על מעשה שהיה של

במוסירה. והשיב ליה דמוסירה לא קני במציאה דמאן קא מסר ליה דליקני. הגמ' ממשיכה אם כמה עוד ראיות ודיונים השייכים לשאלה זו. בדיון הבא אנו ננסה לסדר שיטות הראשונים בגדר קנין רכוב ובהבנת הגמ'.

”מי איכא מאן דאמר לא קני אלא אי איכא למימר דלא קני רכוב הוא דאיכא למימר”

הגמ' לוקחת כדבר פשוט שמנהיג בלחודיה קני, ויש להבין על מה מבוסס הנחה זו. עיין בחד' הר”ן שמסביר דגם מנהיג וגם רכוב חלים בגדר קנין משיכה, ולכן הגמ' אומרת חשבון פשוט - שמואל אמר שלפחות אחד מהם קני, ואם כן ע”כ רואים דמשיכה קונה; ואם משיכה קונה פשוט שיהא מנהיג קונה כיון שהיא משיכה אלימתא שהבהמה הולכת מחמתו יותר מברכוב. רואין מכאן שההר”ן מבין שרכוב היא דהבהמה אזלה מחמתיה ורכוב היינו משיכה. אך לא כל הראשונים מסבירים הנחת הגמ' דמנהיג קני בדרך זו, ויש לדון אם יש בזה מח' בגדר קנין רכוב.

תוס' ד”ה מנהיג מביא המשנה בקד' כה: דאיתא שם, ”בהמה גסה נקנית במסירה והדקה בהגבהה דברי ר”מ, ור”א וחכ”א בהמה דקה נקנית במשיכה.” ואיתא שם עוד בכרייתא ד”חכמים אומרים זו וזו נקנית במשיכה ר' שמעון אומר זו וזו בהגבהה. ” ותוס' שואל אמאי כל כך פשוט לגמ' דידן דמנהיג (דהיינו משיכה) קונה, והלא ר”ש שם סובר דאינה אלא בהגבהה? ומתרץ תוס' שהגמ' כאן שואלת מכח סתם מתני' (ב”מ ב.) דאחד רכוב ואחד מנהיג שמשם מבואר בהדיא דמנהיג קני (ואין לשאול דאם כן רואים דגם רכוב קני, דאפשר לדחות ולומר כהגמ' לקמן דאיירי ברכוב ומנהיג ברגליו). ועוד מקשה תוס' מהמשנה שם דלפי ר' מאיר ור”א בהמה גסה נקנית במסירה, ומתרץ תוס' דאף במסירה, אבל פשוט דמועיל משיכה.

ויש לדון אמאי תוס' הוצרך לכל זה, והלא מאחר שבודאי שמואל סובר שאחד מהם קני, ע”כ הוא סובר שמשיכה מועיל, ואם כן מנהיג הוא היותר אלים (וכדברי הר”ן)? ונראה לומר דאזלו התוס' לשיטתם, דעיין בתוס' (ט). ד”ה ונקני, דאיתא שם בגמ' שאחד רכוב בחמור ואחד תפוס במוסירה זה קנה חמור וזה קנה מוסירה שמע מינה רכוב קני, ודוחה הגמ' רכוב במקום מנהיג. והסתפק ר' יהודה אם אמר שמואל דרכוב קני או מנהיג קני, ואם אמר דמנהיג קני האם הכונה היא שרכוב אינו קונה אפ' בלחודיה או דוקא במקום מנהיג. ולכאו' אפשר להבין כך גם לרש”י.

דאיירי שם ברכוב מנהיג ברגליו, ומקשה הגמ' דאי הכי נקני נמי רכוב במוסירה? ונחלקו הראשונים בהבנת קושית הגמ'. תוס' מסביר שכונת הגמ' היא ד"אי אמרת בשלמא כשאין מנהיג ברגליו ורכוב קני הבהמה משום דתפיס בה א"ש דלא קני מוסירה דבמטלטלין לא שייך קנין של מוסירה אלא בהגבהה או משיכה אבל אי מיירי במנהיג ברגליו לקני נמי מוסירה במשיכת הבהמה אי אמרינן משוך בהמה זו וקני כלים שעליה קני וכו'.² ויוצא מדבריהם דאי רכוב סתם קני אין בזה גדר של קנין משיכה אלא משום "דתפיס בה." ועיין עוד בתוס' (ח:): ד"ה רכוב עדיף, דהוכיח שצריך לומר דרכוב איירי באזלא מחמתיה מעט אבל בפשטות יוצא מדבריהם שם שעיקר הקנין היא משום דתפיס בה ורק שצריך גם דאזלה נמי מעט מחמתיה (ונחזור לזה בעזה"י).

ולפי זה יוצא שחולקים תוס' והר"ן אי רכוב קונה מטעם משיכה או קנין אחר. ולכאן מחלקותם תלויה בהבנת דברי הגמ' דרכוב עדיף משום "דתפיס בה" שלפי תוס' זה גדר הקנין, משא"כ לפי הר"ן הגמ' שם רק מסבירה הצד דרכוב עדיף במקום מנהיג אבל אה"נ דעיקר הקנין אינו משום דתפיס בה אלא משום דאזלא מחמתיה, ועיין ברשב"א שגם סובר שרכוב אזלה מחמתיה והקנין היא משיכה ובדבריו מבואר שכונת הגמ' דקני משום דתפיס בה קאי רק על העדיפות דרכוב ממנהיג אבל לא על עצם הקנין.

ועל פי זה נמצא שלא יכלו התוס' להסביר כדברי הר"ן כיון שהר"ן מבוסס על זה שע"כ לפי שמואל יש קנין משיכה בבהמה זו. אבל אם אמרינן כתוס' והרשב"א שרכוב אינו משיכה נמצא שאין הכרח ששמואל סובר דמשיכה קונה כאן בכלל, ולכן הוצרך התוס' להסביר דסמך הגמ' אסתם מתני'.³

אך עיין ברש"י קד' כה: ד"ה נקנית במסירה, שחולק על דברי תוס' בכונת ר"מ ור"א שם. הבאנו לעיל שלפי תוס' ר"מ ור"א אומרים רק דאף

² עיין רש"י שם ד"ה נקני נמי, וז"ל, "נקני נמי רכוב במוסירה – שבראש החמור שהוא תכשיט החמור וכחמור דמי." ונראה דלא היה לו הגרסא ד"אי הכי," (אך עיין בריטב"א שלכאן הסביר פירושו אפ' לפי הגרסא דאי הכי) ופירש דיקנה הרכוב משום דהמוסירה מוגדר כגוף החמור, ולא כפירוש התוס'. ועיין בתוס' רא"ש שהקשה על פירוש רש"י וברשב"א וריטב"א שהשיבו לפירושו.

³ עיין תוס' רא"ש שדוחה דברי הר"ן ואפשר שלזה כיון. אבל אינו מוכח דאפשר שכיון לומר דאפ' אם שניהם מטעם משיכה אפשר שרכוב ערוף משום האלימות דתפיס ביה.

מסירה קונה. אבל רש"י סובר שבאו לומר מסירה דוקא ולאפוקי משיכה, וז"ל, "אבל משיכה לא מקניא דאין דרכה בכך להולוכה לפניו."⁴ ואם כן הדרא קושיית תוס' לדוכתא דהלא איתא במשנה שם דלר"מ ור"א בהמה גסה נקנית דוקא במסירה ולא במשיכה ואיך הגמ' אצלינו סובר בפשיטות דמנהיג קני.⁵ ויש לדון אם אפשר שרש"י הבין כדברי הר"ן לעיל. ולכאור' תלוי אם רש"י סובר דרכוב הוי משיכה או קנין אחר. עיין רש"י ת. ד"ה דרכוב קני, דמבואר שם בהדיא דרכוב אינה משיכה, "ואע"ג דלא משיכה היא שאינה זזה ממקומה שאין מנהיגה ברגליו." ואם כן אי אפשר לומר כהר"ן.⁶

ויש עוד קושיא בדברי רש"י. איתא בגמ' קד' כה: דשמואל סובר כהאי משנה דהבאנו לעיל דר"מ ור"א אומרים בהמה גסה במסירה ולפי

⁴ עיין ריטב"א ב"ב עו. ד"ה במאי אוקימתא, דמסביר מח' זו אם אמרינן מסירה לאפוקי משיכה או דאף מסירה וגם משיכה, תלויה במח' ראשונים איזה קנין עדיף – מסירה או משיכה. [נמשמע מדבריו דהעדיפות היא בגדר פרמלי, אך ברש"י קד' שהבאנו, וגם ברש"י ב"ב עו: ד"ה לא קשיא, לכאור' משמע תלוי באיזה פעולה הויה דרכו ולא דיש דרגות פרמליות של קנינים. ועיין גם רש"י ב"ב עה: ד"ה כיצד, דמשמע מדבריו דכל דרכי הקנינים תלויים במה חשוב כאורחיה.]

⁵ יש להעיר שלפי הבנת הקצות רסט:ב בשיטת רש"י בסוגייתנו כל הדיון אינה עוסקת בקנינים אלא במוחזקות. אך דצע"ג בדבריו דמכמה וכמה לשונות משמע דיירי בקנין ולא רק במוחזקות.

⁶ אך באמת נראה ששיטת רש"י אינו כל כך פשוט. דאיתא ברש"י ח: וז"ל, "מנהיג לחדדיה מי איכא למאן דאמר דלא קני – הא משיכה היא זו ובהמה נקנית במשיכה ומאי תיבעי ליה לר' יהודה אי ודאי אמר שמואל בחד מינייהו דלא קני ברכוב הוא דקאמר דקסבר משיכה בעינן שתעקור יד ורגל כדאמרינן בקד' (דף כב:). "ולכאור' יש שני דרכים לקרוא את דבריו – א) רכוב אינו קונה דקסבר משיכה בעינן עקירת יד ורגל, כלומר, כדי להיות משיכה בעינן עקירת יד ורגל וברכוב אין עקירת יד ורגל, ולפי קריאה זו לכאור' יוצא שאם היה רכוב קני יהא מדין משיכה, דאל"ה אמאי רש"י מביא הדינים דמשיכה, והלא רכוב אינו מטעם משיכה בכלל ומה שייך דחסר לו עקירת יד ורגל. (כלומר, רש"י אינו מביא הא דרכוב חסר דיני הגבהה או מסירה, לכאור' ממה שהוא מביא דיני משיכה רואים שהדיון אי קני רכוב היא אם קני מדין משיכה או לא.) ב) יש דרך אחרת לקרוא דאין קונתו לומר שרכוב אינו קונה כיון דמשיכה בעי עקירת יד ורגל אלא דרכוב אינו קונה כיון דבעינן משיכה, כלומר, רק משיכה קונה ורכוב אינו משיכה, ורש"י רק מביא עקירת יד ורגל דהיינו משיכה. – ואפשר שיש להכריע כהבנה א' ממה שרש"י מביא הגמ' קד' כב:.. הגמ' שם מסבירה "כיצד במשיכה?" דהיינו, ששם הסוגיא אינו דן באיזה קנין מועיל אלא איך לעשות כל קנין וקנין. וממה שרש"י מביא גמ' זו לכאור' צריך להבין דבריו כהבנה א'. אך אם כן יוצא סתירה בדבריו אלא אם אמרינן דרש"י ת. קאי לפי מ"ד אחרת. וצ"ע בשיטת רש"י.

רש"י הכונה היא דדוקא במסירה קני (דלא כתוס' לעיל). ואם כן צ"ע בסוגייתנו דקאי אליבא דשמואל ואמרינן שמנהיג קונה? ! ועיין בפני יהושע שהקשה הכי והסביר דהתם בקידושין איירי במקח וממכר ולכן שייך לקנות במסירה ומשום כך אי אפשר במשיכה, אבל בגמ' דידן איירי במציאה ולכן כיון דאי אפשר במסירה (דמסירה אינה אלא בדעת אחרת מקנה) על כרחך משיכה מועילה דאי לאו הכי אין דרך לקנות בכלל. ובאמת עיין תוס' קד' כה: ד"ה בהמה גסה (השנייה) שכבר הציע הכי.

אך לכאור' יוצא מזה קושיא, דאם בהמה גסה נקנית במסירה ולא במשיכה, ורק דגבי מציאה אמרינן שכיון דאי אפשר במסירה ע"כ צריך להיות דרך אחרת לקנות, אז אמאי יהא מועיל גם רכוב וגם מנהיג, והלא באחד מהם סגי? אם אמרינן דגם רכוב קונה מטעם משיכה אז ליכא קושיא בכלל דהלא שניהם קנין אחת בשני דרכים שונים, אבל לפי פשוט בדברי רש"י בדף ח. דרכוב אינה משיכה אמאי יהא שניהם מועילים, ולכאור' הדברים צריכים עיון.

אולי יש לומר שלפי רש"י הסיבה שדוקא מסירה מועילה היא משום דדרכה בהכי, ולכן היכא דאפשר במסירה ועשה משיכה אין בזה מעשה קנין דנחשב כאורחיה. וכך איתא בדברי רש"י קד' שם, "אבל משיכה לא מקניא דאין דרכה בכך להוליכה לפניו." ועיין עוד ברש"י ב"ב עה: ד"ה כיצד, דאזל לשיטתו, וז"ל, "כיצד – בהמה גסה נקנית במסירה דתנן בפרק ראשון דקד' (כה:): בהמה גסה נקנית במסירה והדקה במשיכה וסברא בעלמא הוא דהא אורחה בהכי והא אורחה בהכי." ויש להביא עוד סמך לזה מדברי רש"י ב"ב עו: ד"ה לא קשיא, דאיתא בגמ' שם דמשיכה קונה בסימטא ומסירה קונה ברשות הרבים. ורש"י מפרש דהא דאין משיכה ברשה"ר היינו משום דאין משיכה אלא כשמושך לרשותו, וכיון דאי אפשר במשיכה אפשר במסירה. אבל אמאי אי אפשר במסירה גם בסימטא? ועל זה נחקלו הראשונים. הרשב"א שם כתב דהיינו משום דמסירה אינה מועילה ברשות המוכר, ובסמטא המקום שבו עומד המוכר נעשה לרשותו. אך רש"י פירש באופן אחר וז"ל, "וכיון דאפשר במשיכה לאו אורחה דסימטא במסירה ולא מקניא במסירה... דהאי כי אורחיה והאי כי אורחיה רה"ר במסירה וסימטא במשיכה." והיוצא מדבריו היא דכיון שברשה"ר אפשר במסירה נמצא שאינו דרכו לקנות במשיכה. ולכאור' בכל זה אזל רש"י לשיטתו שהכל תלוי במה נקרא דרכו ואורחיה.

ולפי זה נראה לומר דגבי מציאה דאי אפשר במסירה אז גם רכוב וגם מנהיג נקראים אורחיה. כלומר, הפשט בתירוץ הפני יהושע אינו רק שע"כ צריך להיות דרך לקנות ולכן היכא שאין מסירה נתיר קנין אחר. אלא הסיבה שדוקא מסירה מועילה היא משום דדרכו בכך ולא בדרך אחרת ולכן במקום שאין דרכו במסירה מצא שכל מה דנחשב דרכו יועיל, ואפשר דלפי רש"י גם רכוב וגם מנהיג נחשבים כדרכו במקום שאין דרכו במסירה.

אבל יש לדון אם כל זה נכון. שלכאור' כונת רש"י בגדר "דרכו" ו"אורחיה" אינו לגבי מעשי קנין, אלא לגבי מעשה אנשי דעלמא. זאת אומרת, מעשה זו מוגדר כדרכו או לא על פי הדרך שאנשים משתמשים והולכים עם בהמתם במקומות אלו. ואם כן כל החשבון שהצענו אינו נכון, דאינו שייך לומר שכיון שאי אפשר במסירה עכשיו משיכה נעשה דרכו, דהלא עדיין אינו דרך אנשים להמשיך בהמות אלו במקומות אלו. ואם כן לכאור' צריך להבין תירוץ הפני יהושע בדרך אחרת.

ונראה לומר, קצת בדוחק, שלרש"י היכא שיכול לעשות קנין על ידי מעשה שמוגדר כדרכו בכך, צריך לעשותו בהכי. אבל היכא שאי אפשר, כגון היכא שהדרך היא רק במסירה אבל אין דעת אחרת מקנה ולכן אי אפשר במסירה, אז אפשר לעשות קנין אפ' שאינו מוגדר כדרכו בכך. ואם כן היכא דאי אפשר במסירה שפיר שייך לקנות גם במשיכה וגם ברכוב כיון ששניהם אינם דרכו בכך אלא שבמקום זו אין לנו צורך של דרכו.

ועוד יש להעיר שלפי הסביר הפני יהושע נמצא שהסוגיא איירי דוקא במציאה ולא במקח וממכר דאי הוה קאי במקח וממכר גם רכוב וגם מנהיג לא יועילו דדוקא מסירה מועיל. וכבר מצאנו שיטה זו בדברי המאירי בסוגיא. ואתי שפיר לומר שרש"י אזיל כשיטת המאירי בענין זה, דעיין בלשון רש"י על המשנה ב"מ ב. לגבי שני רוכבין, "היו שנים רוכבין וכו' – לאשמועינן אתא דרוכב ומנהיג שניהם שוין לקנות בהמה מן ההפקר."⁷ ועיין בתוס' רא"ש שלכאור' חולק על זה ממה שהקשה

⁷ ואם כנים הדברים נמצא שיש להציע עוד הבנה בדיון הנ"ל אמאי משיכה יועיל כאן לפי רש"י ששמואל סובר כר"א ור"מ בקידושין דדוקא מסירה מועיל כיון דדרכו בכך. ואולי יש לומר שקנין במקח וממכר שונה לגמרי מקנין מהפקר. שבקמח וממכר בעינן מעשה קנין המוגדר כדרכו בהכי, משא"כ בקנין מהפקר בעינן רק מעשה קנין. ויש לדון אמאי יהא חלוק בכך, ואפשר שתלוי על מה שנסביר בהמשיך שמצד אחד מקח וממכר יותר קשה שהוא לוקח מרשות אחר משא"כ הפקר, מאריך, מקח וממכר יותר קל כיון שיש דעת אחרת מקנה משא"כ בקנין מהפקר.

אמאי אין מדייקים דרכוב אינו קונה מהא דאינו מופיע במשנה קד' כה: אם שאר קניני בהמה, אך לפי המאירי לכאו' פשוט שאינו נרשם שם כיון דאינו קונה במקח וממכר. ובאמת הגמ' עצמה משמע קצת דקנין רכוב איירי במציאה ולא במקח וממכר. דהקשה אביי דאי אפשר לפשוט מיושב לרכוב דהא רכוב תפוס במוסירה, ותיירץ הגמ' דמוסירה במציאה לאו כלום היא. ואי רכוב איירי גם במקח וממכר לכאו' קושית אביי במקומה עומדת לגבי מקח וממכר. ונמצא שלפי הסוברים דמועיל גם במקח וממכר דברי הגמ' קשים. אך לפי התוס' רא"ש (שראינו לעיל, עיין העירה 1) אתי שפיר שהוא מסביר שהספק של ר' יהודה היה על מעשה שהיה בפני שמואל ולא אשאלה בעלמא, ואם כן כיון שהמעשה היה במציאה היו עוסקים דוקא במציאה. ונמצא דשיטת התוס' רא"ש אתי שפיר לשיטתו.

הראיה מכלאים

ראינו לעיל שהגמ' מוכיחה דרכוב לחודיה לא קני מהא דהיושב בקרון אינו סופג את הארבעים. ויש לדון בהנחת הגמ' שיש להשוות איסור כלאים וקנין. לכאו' החיוב מלקות לכלאים תלויה בהא דאזלה מחמתיה או לאו. לפי הראשונים דרכוב היינו משיכה משום שהבהמה אזל מחמתיה, (עיין ברשב"א ור"ן סוברים הכי, והכי איתא גם ברמב"ם פ"ב מהל' מכירה ה"ו), אתי שפיר דפשטינן מהא דאינו לוקה דהקרון לא אזלה מחמת היושב וגם הבהמה לא אזל מחמת הרוכב. אך לפי אלו שרכוב אינה משיכה מה הראיה? תוס' כבר עמד בזה והסביר דאף דרכוב אינה משיכה עדיין בעינן שיהא אזלה מחמתיה מעט ורואים מכלאים דלא אזל מחמתיה בכלל. אך לפי רש"י (ח.) שהבאנו לעיל שברכוב לא אזל מחמתיה בכלל לכאו' צע"ג איך הגמ' לומד קנין רכוב ממלקות דכלאים. ועוד דאפי' אם נאמר שרש"י שם איירי דוקא להמ"ד שם ולא לפי הגמ' דידן, כבר מצאינו שיטה מפורשת בסוגייתנו דרכוב לא אזלה מחמתיה בכלל. עיין בריצב"ש (הובא בשיטה מקובצת), וז"ל, "שהרוכב עומד במקומו ואין הבהמה מהלכת". וכעין זה מצאינו גם בשיטת הראב"ד (הובא בשטמ"ק) וז"ל, "ואף על פי שאינו הולך בשבילו כלל כדשמואל אלא מפני שהוא רוכבו והוא תפוס ועומד". ולכאו' לפי כל שיטות אלו קשה מה בכלל הראיה מכלאים. ולכאו' נראה שרש"י לשיטתיה אזיל שאינו מסביר הראיה מכלאים שרואים משם דלא אזל מחמתיה אלא דלא עשה מעשה בכלל. וזה לשון רש"י ח: ד"ה פוטר, וגם ד"ה ומדאפיך, "לאו מידי מעשה עביד". והדברים עדיין צריכים בירור אבל לכאו' כונת רש"י לומר שמכלאים

רואים שרכוב אינו נחשב למעשה חשוב כדי לחייבו שם, ואם כן גם אינו נחשב כמעשה קנין.⁸

רכוב במקום מנהיג

הגמ' מסופקת איזה קנין עדיף, רכוב או מנהיג. ולכאור' צריך עיון מה הצד דרכוב עדיף שהלא בתחילה אמרו שפשוט היא שמנהיג קני וספק אי רכוב קני בכלל, והשתא אמרינן דאפשר שרכוב קני אפ' במקום מנהיג? בראשונים מצאינו כמה הבנות שונות בדברי הגמ'. עיין ברשב"א שמביא שיטת הראב"ד שהצד שרכוב עדיף אינו מתכוין לומר שרכוב קני כולה, אלא הכונה רק שרכוב קנה מחצה ומנהיג קנה מחצה. אך צ"ע בשיטה זו דהלא אמר שמואל דחד קני וחד לא קני, ולפי הראב"ד שניהם קונים במחצה, וכך הקשה עליו הרשב"א וצ"ע.

הרשב"א מסביר בדרך אחרת דכיון דאי רכוב בלחודיה קני נמצא דגם רכוב וגם מנהיג מועילים משום משיכה ולכן עדיף רכוב כיון דיש בה עדיפות דתפיס בה, "ואע"ג דפשיטא ליה לרב יהודה דמסירה במציאה ובנכסי הגר לא קנה, כדאיתא בסמוך, מכל מקום כיון דבעלמא מהני, סניפין מיהא הויא דעדיף ממנהיג." ולכאור' זה פשטות דברי הגמ' דהעדיפות דרכוב משום "דתפיס בה," אך לכאור' קשה להבין מה הפשט

⁸ ועיין בשו"ת בית הלוי ח"ג סי' מ"ג שמסביר שיטת רש"י בדרך אחרת.

⁹ יש שרצו לומר (וכך ראיתי בכמה ספרי "רייד" וגם בשיעור מהר' אשר אריאלי שליט"א) שאפשר להסביר שיטת רש"י דרכוב קונה אך דלא זזה ממקומה על פי יסוד המבואר בדברי הרא"ש ב"ב פ"ה ס"ג, וז"ל, "לא משתמיט בשום מקום בגמרא להזכיר מסירה במטלטלין אלא בספינה ובעלי חיים משום דמסירה דידהו הוי כמו משיכה דכשאוהו הספינה בחבל ומנענעו כל דהו הולכת מכחו על פני המים הלכך אפ' לא הלכה כלל קני לה במסירה וכן נמי בבעלי חיים." והיוצא מדבריו היא דמסירה קונה מטעם משיכה ואף על פי דלא משך כיון דגבי ספינה ובעלי חיים באחיזה כל דהו שייך שיהא זזה הרבה שפיר הוי קנין. ולפי זה אפשר להסביר דקנין רכוב גם פועל הכי, דעל ידי הרכיבה ותפיסה במוסירה שייך שיהא זזה מחמתיה ואפ' אם עכשו לא זזה כלל. ובהו אפשר להבין הראיה מכלאים אפ' לפירוש רש"י, דכל יסוד זה מניח שהיכא דזזה ממקומה היא מכח הרכוב ולכן אפ' אם לא זזה בכלל עדיין התפיסה די לקנות, אבל מכלאים רואים שאפ' כשיש הליכת הקרון אין היושב בה סופג את הארבעים ואם כן רואים שאפ' כשהולכת אין זה מכח היושב/הרוכב ואם כן פשוט דלא קני. אבל לא זכיתי להבין איך יסוד זה מועיל להסביר קנין רכוב דהלא זה היסוד של קנין מסירה והגמ' אומרת דאי אפשר לומר שרכוב פועל מדין מסירה כיון שמסירה בעי דעת אחרת מקנה. ואם כן מה השייכות של יסוד זה, וצ"ע.

בזה דאע"ג דמסירה אינו קונה במציאה עדיין יש בה איזה חשיבות דיהא רכוב עדיף.

ולכאור' יש לומר שתלוי בהבנת קנין מסירה. שיש לחקור בכל קנין וקנין אם הקנין פועל על יד הקנאת המקנה או לקיחת הקונה או איזה שילוב של שניהם. וגבי מסירה בפשטות היינו אומרים שהקנין היא הקנאת המקנה והיא היא עצם הקנין דלכאור' זה המשמעות של "מסירה", וכך איתא בגמ' דידן ח: וז"ל, "מאי לשון מוסירה אמר רבא אידי אסברא לי כאדם המוסר דבר לחבירו". ועיין תוס' ב"ב עה: ד"ה אחזה, דמביא שיטת הריב"א דמסירה בעינן מיד ליד, וכך איתא גם בתוס' ב"ב עו. בשם ר"ת, ומביא ראיה מלשון הגמ' בסוגייתנו וגם מהא דאינו קונה במציאה ובנכסי הגר. ולכאור' שיטה זו סוברת דמסירה פועל על ידי מעשה המסירה של המקנה. ועיין רש"י קד' כה: ד"ה נקנית, שגם משמע הכי וז"ל, "בעליה מוסרים אותה ללוקח". ועיין בתוס' שם ד"ה בהמה, שמבין שרש"י סובר כשיטת הריב"א דבעינן מיד ליד ממש.¹⁰ ולפי זה לכאור' קשה להבין דברי הרשב"א דעל ידי תפיסה יש לרכוב עדיפות מטעם דהוי סניף דקנין מסירה, והלא קנין מסירה היא המעשה מסירה של המקנה ואם כן היכא דליכא דעת אחרת מקנה אינו שייך אפי' סניף של קנין מסירה. אך רוב הראשונים (עיין תוס' ב"ב שם וגם בהרבה ראשונים אצלינו בב"מ), ובכללם הרשב"א עצמו, הבינו דקנין מסירה לא בעי מסירה מיד ליד וסגי באמירת לך חזק וקני מצד המקנה ומעשה אחיזה מצד הקונה. ולכאור' לפי זה רואים שהקנין אינה מסירת המקנה בלחוד אלא גם מעשה הקונה, שלכאור' אין לומר שכל חלות הקנין נפעל על ידי אמירת לך חזק וקני. ואם כן נראה שיש חשיבות של המעשה תפיסה של הקונה שהוא פועל לפחות חלק מחלות הקנין, ואם כן שפיר יש לומר כהרשב"א שאפי' בלא דעת אחרת מקנה יש סניף של קנין מסירה.¹¹

¹⁰ אך רש"י ב"ב עה: ד"ה בטלפה אינה משמע הכי דכתב "ברגלה במצות המוכר". ומשמע דבעינן מצות המוכר אבל לא נתינתו מיד ליד ממש.

¹¹ לכאור' יש להבין השיטה שתפיסת הקונה היא חלק חשוב מהקנין בב' דרכים. או יש לומר שבעיקר כל הקנין נפעל על ידי התפיסה אלא שמעשה זו אינה מעשה חשובה כל כך כמו משיכה, ולכן צריכים צואת המקנה שנותן עוד חשיבות למעשה זו. כלומר, כל הקנין היא המעשה תפיסה אלא שתפיסה זו שונה כשנעשה עם צואה. ועיין בעליות דרבינו יונה שם בב"ב דמשמע כדרך זו וז"ל, "דלשון מסירה משמע שהוא מחזיק בדבר מכא אדם אחר ברשותו ובמצותו". או יש לומר שיש ב' חלקי הקנין. דהיינו, שהאמירה והתפיסה נחשבים בכ' חלקים נפרדים, ובצירוף שניהם נעשית הקנין. [לכאור' אין לומר

ועיין בריטב"א שמסביר ספק הגמ' איזה עדיף בדרך אחרת לגמרי. דהיינו, כונת הגמ' אינה לומר דהקנין של רכוב עדיף מקנין מנהיג בעצם, דהלא פשוט דמנהיג היא משיכה אלימתא. אלא מסביר הריטב"א, וז"ל, "וי"ל משום דכי הוה בהדדי דילמא אחד מהם מבטל כח חברו שלא תלך מחמתו, ולא ידעינן הי מינייהו מעכב על חברו דליהוי עדיף טפי." ויש להעיר דאפשר דאזל הריטב"א לשיטתו דלא הסביר בדרך הרשב"א. דעיין בריטב"א אצלינו בב"מ ח: דמשמע בדבריו שקנין מסירה פועל על ידי מסירת המקנה אלא דדי במסירה באמירה בלבד ולא בעינן מסירה מיד ליד ממש, וז"ל הריטב"א, "בנכסי חברו קנה דהא מסד ליה באמידה, במציאה ונכסי הגר מאן מסד ליה באמידה דליקני." ואם כן א"ש שלפי הריטב"א אין חשיבות בכלל במעשה אחיזה של הקונה ולכן לא הבין כהרשב"א.

ונראה דכונת הריטב"א בפירוש הגמ' היא דהצד לומר שרכוב עדיף אינו משום דבעצם קנין רכוב עדיף, אלא דבקומם רכוב הבהמה לא אזל מחמת המנהיג ומשום כך הרכוב קני ולא המנהיג. כלומר, העדיפות אינה בעצם הקנין אלא היא היחס ביניהם ברמה מציאותית, דבקומם רכוב אין מציאות של מנהיג. ולכאור' הסביר זו מובנת מסברא אלא דיש להעיר דלשון הגמ' קצת קשה שמשמע דהעדיפות דרכוב היא מחמת מה "דתפיס בה." אלא לכאור' צריך לומר דכונת הגמ' היא דכיון שהרכוב תפוס ביה אין הליכת הבהמה נגרר אחר מעשה המנהיג.

עד כה ראינו הבנת הרשב"א והריטב"א ושניהם סוברים שברכוב יש הליכת הבהמה מחמת הרכוב. אך לפי הראשונים שראינו דרכוב אינה זזה מחמתיה כלל ואינה קנין משיכה מה הפשט דעדיף ממנהיג. לכאור' אי אפשר לומר כהריטב"א דתלויה במציאות דלפי שיטות אלו ברכוב אין הבהמה הולכת כלל ואם כן פשוט שאינו מבטל האזלה מחמתיה דמנהיג.

אולי יש לומר על פי תוס' ב"ב עו. ד"ה ספינה, דנחלקו שם הר"י ור"ת אי קנין משיכה עדיף או קנין מסירה עדיף, שעין זה הוא הספק של הגמ' כאן. דהיינו, האם רכוב עדיף או משיכה עדיף. [דהיינו, אם אמרינן שרכוב היא משיכה אז פשוט שמנהיג עדיף מצד המשיכה שבהם, ולכן צריך לומר או כהרשב"א או הריטב"א, אבל אם אמרינן שרכוב אינה משיכה אז אולי יש לומר שהספק היא אם משיכה עדיף או רכוב עדיף.]

שלך חזק וקני היא רק נתינת רשות בעלמא דאם כן אמאי אין צורך לזה בכל קנין, אלא צריך לומר שיש לו תפקיד יותר עקרוני, וכמו שהצענו בב' דרכים שונים.] ולכאור' לפי ב' הדרכים אפשר להבין דברי הרשב"א.

יש לדון אם הבנה זו אפשר בשיטת רש"י. שרש"י מסביר הצד שמנהיג עדיף, "שהיא הגדולה בקנין," אבל בהצד שרכוב עדיף הוא מסביר, וז"ל, "וכי אמרינן משיכה קני היכא דליכא רכוב, אבל במקום רכוב לא" ויש לדון אם כונתו לומר דבר מציאותי דבמקום רכוב ליכא מציאות דמנהיג (כלומר, משיכה), או דכונתו לומר שהקנין מנהיג אינו מועיל במקום שיש קנין רכוב כיון שרכוב עדיף מיניה – דהיינו שהספק היא איזה מהם "הגדולה בקנין." אבל באמת נראה מפשטות לשונו שאין זה הצד דרכוב עדיף, אלא משמע יותר שהיא כעין דברי הריטב"א.

ועוד הסבר לשיטות הסוברים דרכוב לא אזלה מחמתיה כלל מופיע הריצב"ש המובא בשטמ"ק, (ואולי אפשר שכך הבין רש"י). וז"ל, "שהרוכב עומד במקומו ואין הבהמה מהלכת אבל במקום מנהיג כיון שהוא רכוב על הבהמה והבהמה הולכת אף על פי שאינה הולכת מחמתו אלא מחמת המנהיג מכל מקום נראה שהולכת מחמתו." כלומר, דקנין רכוב אינה משיכה כלל כיון דלא אזל מחמתיה, אבל במקום מנהיג יש קנין רכוב ונראה לאחרים דאזל מחמת הרוכב ולא המנהיג.

ולכאור' נראה מדבריו שהוא סובר דקנינים אינם פועלים רק על ידי מעשים "פרמליים" דאם כן מה אכפת לנו שנראה דאזל מחמתיה. אלא צריך לומר דלפחות חלק מפעולת קנין היא דבמעשה קנין יש הוראת בעלות, ולכן כיון שנראה כהולך מחמתו יש בזה חשיבות לפעול קנין כיון דברכוב יש יותר הוראת בעלות משיש במנהיג. ואפשר שזה גם כונת רש"י.

קושיית תוס' הרא"ש

אם אמרינן שרכוב אינו פועל מדין קנין משיכה צריך לדון מה גדרו של קנין זה. וקודם שנדון בגדר הקנין יש לשאול, הלא לא מצאינו קנין זה בשום מקום שמופיע הקנינים השונים. וכך הקשה התוס' רא"ש (ט. סד"ה מושך) דאי קני קנין רכוב אמאי אינה ברשימת הקנינים במשנה קד' כה.:. ויש להעיר שלפי הסוברים שרכוב היינו משיכה קושיית התוס' רא"ש מעיקרא ליתא, דהלא קנין משיכה נרשם במשנה שם וכאן השאלה היא רק מה מוגדר כמשיכה, אבל אין כאן קנין חדש שצריכים לרשום בעצמו. אבל התוס' רא"ש תירץ בדרך אחר שהתם איירי בכל בהמה גסה ויש דלא שייכא בהו רכיבה. ויש לומר שהתוס' רא"ש אזל לשיטתו ממה שראינו לעיל שחלק על הר"ן בהסביר הגמ' בענין הפשיטות דמנהיג קני, דהיינו שהוא סובר שרכוב אינו מדין משיכה. ויש להעיר דאזל התוס' רא"ש

לשיטו גם בהסבר הגמ' לקמן ט. ד"ה אי הכי נקני נמי רכוב במוסירה, כעין פירוש התוס' דאי איירי ברכוב מנהיג ברגליו נמצא דיש כאן קנין משיכה ויהא המוסירה נקנה ממנה גם כן, אבל אי איירי ברכוב לחודיה אין כאן קנין משיכה.

ויש להעיר דבתוך שיטה זו דבעינן תפיסה ואזלה מחמתיה אבל לא מטעם משיכה – האם העיקר היא התפיסה או העיקר היא האזלה מחמתיה, או שניהם עיקרים.¹² ויש להעיר דמדברי התוס' רא"ש משמע דהעיקר היא דאזל מחמתיה קצת ורק דבעינן תפיסה בנוסף לזה. וז"ל, "מאי דתפסי לחודיה אינו לא מעלה ולא מוריד כדקאמר דמסרה אינה קונה במציאה, אלא משום דאזלה מחמתיה קצת וגם תפיס בה מיבעיא לך אי עדיף ממנהיג משום דאיכא תרתי או דילמא מנהיג עדיף דעקר הלוכה מחמתיה הוא ומבטל כח הרכוב דלא קני, אבל רכוב לחודיה קני לפי מה שסובר עכשיו דאזלא מחמתיה." אך בתוס' ח: ד"ה רכוב עדיף, קצת משמע דהיפך דהא דאזלה מחמתיה אינה אלא בנוסף להא דתפיס אבל לא היא העיקר.

ועוד יש להעיר שמקושית התוס' רא"ש נראה דלא הבין כשיטת המאירי דכל הסוגיא שדן אי רכוב קני או לא אינו אלא במציאה, אבל בקמח וממכר פשוט דלא קני רכוב. שלפי המאירי אין בכלל קושיא מהא דאין רכוב נרשם בקד'. ועיין ברמב"ם (פ"ב מהל' מכירה ה"ו ושם ה"י) שחולק על המאירי וסובר שרכוב קנה גם במקח וממכר, (ולכאן אזל לשיטתו שסובר דרכוב היינו משיכה).

סיכום השיטות

למסקנא נראה שמצאינו ג' דעות בהבנת קנין רכוב. הר"ן והרשב"א סוברים שהיא בגדר קנין משיכה, רש"י (לפחות בדף ח.), הריצב"ש, והראב"ד סוברים שהיא קנין של תפיסה במוסירה (ואין בה אפ' אזלה מחמתיה קצת), ותוס' ותוס' הרא"ש סוברים שהיא צירוף של תפיס במוסירה ואזלה מחמתיה קצת (ואפשר שחולקים איזה חלק היא העיקר). וגם ראינו מח' אם רכוב פועל דוקא במציאה (מאירי) או אפ' במקח וממכר

¹² עיין בנתיבות המשפט קצו:ב שהבין בשיטת תוס' דרכוב פועל מצירוף של מסירה ומשיכה. ובזה הוא הציץ תירוצו להקושיא הגדולה איך רכוב קונה ברשות הרבים, והלא אין משיכה ברשות הרבים, ועיין שם בדבריו. אך לא זכיתי להבין דבריו שאם אין כאן לא מסירה ולא משיכה אז מה הפשט שיהא חצי משיכה וחצי מסירה מצטרפים להיות קנין, דצ"ע..

(תוס' הרא"ש ואחרים). ולגבי קנין מסירה מצאינו מח' ראשונים אם הקנין נפעל על ידי מסירת המקנה באמירה (ריב"א, ר"ת, רש"י, ריטב"א) או תפיסת ומעשה הקונה (רשב"א והרבה ראשונים) וכמה שיטות שונות בתוך צדדים אלו. ובתוך דיונים אלו סידרנו כמה שיטות בהבנת הגמ' בסוגיא בבא מציעא וגם הוסגיא דקידושין באיזה קנינים מועילים בבהמה.